

Miroslav Stanojević

AKTERJI INDUSTRIJSKIH ODNOSOV IN POKOMUNIZEM: KAKO SPRODUCIRATI TRG?

*Poskusom utemeljevanja tržne ekonomije v pokomunizmu je imanenten neki temeljni paradoks: tržnost, ki je po definiciji mreža spontanah, organskih interakcij, naj bi zrasla pod zavestno kontrolo (politično) sproduciranih, primarno netržnih organizacij. Če bo skušal delodajalski segment teh organizacij - v občutljivem, dezintegriranem pokomunističnem družbenem kontekstu - uveljavljati strategijo **tržnega fundamentalizma** (brezkompromisnega zavračanja vseh omejitev profitabilne produkcije), bo sprožil konflikte in krizo, ki se lahko končajo v novem totalitarizmu. Po drugi strani pa lahko posnemanja nefundamentalističnih socialno-tržnih prijemov v istem družbenem kontekstu zaradi izhodiščnega omejevanja še nesproduciranih tržnih regulacij tudi usodno zgrešijo trg.*

*The attempts to establish market economy in post-communism are characterised by the basic paradox: market, which is by definition the net of spontaneous, 'organic' interactions, should grow under the consciousness control of the (politically) produced, primarily non-market organisations. If the employer's side of these organisations tries to implement the strategy of **market fundamentalism** (uncompromising rejection of all restrictions of the profitable production) in the sensitive, disintegrated post-communist social context, it would release the conflicts and the crisis, which could result in a new totalitarianism. On the other hand, imitations of the non-fundamentalistic, social-market approach in the same context - because of starting limitations of non-existing market regulations - could also fatally miss the market.*

postkomunizem, trg, industrijski odnosi, delodajalci, sindikati, kolektivna pogajanja

I.

Brez razlike med delom in kapitalom ni razvite tržne produkcije.

Gre za osrednjo razliko, tisto, ki je jedro trga; trg se ustvarja in regulira iz tega jedra. Nazorno se ta osrednja razlika kaže v navzkrižnih in delno inkompatibilnih ciljih podjetja na eni ter zaposlenih v podjetju na drugi strani: podjetje je oblika eksistence profitabilne produkcije; zaposleni so nujni pogoj te produkcije, primarno pa so naravnani s posebnimi (na reprodukcijo svojih individualnih življenj osredotočenimi) cilji. To je konfiguracija 'terena', na katerem se strukturirajo vsakdanje interakcije delodajalcev in delavcev v 'kapitalistični tržni ekonomiji'.

Osrednji predmet teh interakcij je 'cena dela' na ravni nakupa/prodaje delovne sile oz. stopnja ekstrakcije dela ('delovnega napora') v procesu dela. To, kar se na trgu 'fiksira' v ceno in druge pogoje prodaje delovne sile, se v procesu dela spreobrača v kontinuirano opredeljevanje 'najustreznejše' stopnje delovnih naporov - količin in kvalitet dela, ki naj bi 'dejansko' ustrezale (dogovorjenim) denarnim 'nagradam'.¹

Interakcije socialnih akterjev razmerja delo/kapital so posredovane s (permanentnimi) (re)interpretacijami tega razmerja, z (iz teh reinterpreteracij izpeljanimi) (pre)formulacijami strategij ter z njihovimi materializacijami v politike, ki naj bi zagotovljale (profitabilnosti oz. 'dostojnemu življenju') ustrezno 'ceno dela'. In ker je temeljno razmerje med delom in kapitalom 'prepređeno' s strategijami in izpostavljeno intervencam njegovih lastnih akterjev, je to razmerje tudi temu primerno nestabilno in - nasploh - strateškemu načrtovanju skrajno 'nenaklonjeno' okolje. Dejanske strategije akterjev razmerja med delom in kapitalom si komajda zasluđujo to ime: praviloma so ohlapne, pogosto (poudarjeno) konfuzne in drobnjarske; so pač strategije 'uglaševanja' nasprotojočih si sil. In kljub vsej tovrstni konfuznosti logika v tem, kar iz materializacij teh strategij izhaja, vseeno je. Aktivne strategije - politike akterjev razmerja delo/kapital namreč praviloma **reproducirajo** konstelacije, znotraj katerih je (pre)moč kapitala **nedvomljiva**²; strukturirajo se po matrici delo/kapital, in to matrico generirajo; polarizirajo interese družbenih skupin v industriji.

Na (tako) izdiferencirani interesni konfiguraciji so se - v neki točki zgodovinskega razvoja, ko je kompleksnost tržne strukture presešla kapaciteto (mehanizmov) njenih spontanih artikulacij - izoblikovale **organizacije delavcev** in, kot reakcija na te organizacije, tudi združenja delodajalcev.³ Te organizacije so potem začele delovati kot novi (relativno samostojni) akterji tržne ekonomije: organizacije delodajalcev kot 'nosilci' načela tržnosti in sindikati kot artikulatorji načela (socialne) pravičnosti. V zahodnoevropskih družbah so po drugi svetovni vojni prav ti akterji 'zafunkcionirali' kot ključni dejavniki (soustvarjalci) 'socialnega tržnega gospodarstva'.

Socialno tržno gospodarstvo je **zaželeni** cilj družbenih sprememb v Vzhodni Evropi. V nadaljevanju bom natančneje predstavil nekatere osnovne značilnosti osrednjih akterjev tega zahodnega modela reguliranja družbene reprodukcije, ter - z zornega kota njegovih akterjev - spremembe, ki jim je bil (ta model) izpostavljen v 80. letih. To 'sliko' bom primerjal z značilnostmi - zaželenimi in dejanskimi funkcijami - **substitutov** tržnih regulacij (oz. njihovih najverjetnejših strategij) v 'postsocializmu'. Ob tem se bom osredotočil na 'postsamoupravno' varianto 'postsocializma', in - znotraj nje - tudi na njeno slovensko različico.

Osrednja značilnost 'socialnega tržnega gospodarstva' je 'učinkovito korigiranje disfunkcij kapitalistične tržne ekonomije'. To korigiranje je utemeljeno na razmerju dela in kapitala, ki ga definirajo **avtonomni sindikati** in **proceduralno-politične organizacije delodajalcev**.

Avtonomne sindikate praviloma opredeljuje:

- visoka stopnja neodvisnosti od države in managementa/delodajalcev, ter pretežno opozicijska funkcija v družbi;
- instrumentalni cilji njihovega delovanja (vprašanja mezd in delovnih razmer), ki jih dosejajo s kolektivnimi pogajanja kot (za dosego teh ciljev) najustreznejšo metodo;
- panožna in/ali poklicna organizacijska struktura;
- visoka (več kot 50%) ali srednja (od 30 do 50%) stopnja razširjenosti med zaposlenimi (Clegg, 1978; Poole, 1986; Jackson, 1991).

Proceduralno-politične organizacije delodajalcev označujejo:

- pomembna vloga osrednjih organizacij, 'centrov' ali konfederacij pri artikuliranju kolektivnih interesov delodajalcev;

- favoriziranje **konstitucionalnih in konzultativnih managerskih stilov**, ki so 'po definiciji' usmerjeni h kolektivnim pogajanjem in sodelovanju s (avtonomnimi) sindikati kot optimalni obliki regulacije industrijskih odnosov (Poole, 1986).

Interakcija avtonomnih sindikatov in proceduralno-političnih organizacij delodajalcev je institucionalizirana v sistem **kolektivnih pogajanj**. Ta uveljavljena mreža pogajalskih razmerij je osredotočena na regulacijo celotnega gospodarstva (Švedska, Danska, Avstrija in Nizozemska), ali pa je bolj panožno naravnana (večina zahodnoevropskih družb). V prvem primeru je struktura kolektivnih pogajanj poudarjeno centralizirana (omejena je na interakcijo majhnega števila (vodstev) osrednjih sindikatov in ustreznih 'central' delodajalcev), v drugem pa je bolj razvejena (kompleksnejša).

Z dejavnostjo avtonomnih sindikatov in proceduralno-političnih organizacij delodajalcev **določa** strukturirano razmerje dela in kapitala sodoben tip državne kontrole industrijskih odnosov, ki zajema:

- promoviranje legalnega okvira **kolektivnih pogajanj** oz. etabliranje bazičnih pravil interakcij sindikatov in managementa ter posredovanje in arbitražo znotraj teh interakcij;
- temu ustrezata dva poglobljena mehanizma državnega intervencionizma: 1. neposredno določanje notranjih zakonodaj podjetij (zakonska obveznost priznavanja sindikatov, sprejemanja kolektivnih pogajanj ter upoštevanja pritožbenih procedur na ravni podjetij); 2. mehanizem neposrednih državnih podpor, ki delovni sili zagotavlja reprodukcijo na neki minimalni ravni, neodvisno od njene udeležbe v delovnem procesu (nadomestila brezposelnim).⁴

Mehanizma neposrednega državnega intervencionizma (optimalno v primeru Švedske) generirata **visoko stopnjo avtonomije** delovne sile: zaradi učinkov neposrednega državnega intervencionizma ni reprodukcija delovne sile nič več usodno navezana na udeležbo v industrijskem procesu dela. Implikacija te modifikacije strukturnega razmerja tržnega gospodarstva je **prizadetost** tržnega gospodarstva: ker to razmerje 'poganja' tržno ekonomijo, ima njegova modifikacija svoje notranje meje.

Zdi se, da so bile ob koncu 70. let kapacitete prav teh modifikacij (notranjih mej) tržnega gospodarstva (na Zahodu) bolj ali manj izčrpane: v 80-tih letih je vsa socialno-tržna gospodarstva prizadela recesija, ekonomska in socialna kriza. Stopnja brezposelnosti se je sredi 80. let v teh družbah gibala med 10 in 20%, delež mezd in plač v nacionalnem dohodku pa je bil (v vsaki od teh družb) v letu 1985 praviloma nižji kot v letu 1979 (Baglioni, 1990: 21).

V tem obdobju so v zahodnih družbah prevladovalе konservativne vlade. Politike teh vlad so bile osredotočene na zaviranje rasti stroškov dela, na kontrolo mezd, proračunskega deficita in inflacije; bile so politike radikalnega 'reafirmiranja načel tržnosti', ki so (seveda) inducirale nadaljnjo rast brezposelnosti.

Razvoj zahodnih družb so po drugi svetovni vojni zaznamovale dolgoročne strukturne spremembe, ki so se kazale v manjšanju števila (zaposlenih) industrijskih delavcev in posebej 'plavih ovratnikov' na eni ter v ekspanziji zaposlenih v storitvenih dejavnostih na drugi strani. Oba trenda sta neugodno vplivala na sindikalno gibanje: zaradi prvega se je ožila vitalna podlaga tradicionalnega sindikalizma, rast zaposlenih v servisnih dejavnostih pa je kontinuirano generirala močne navzkrižne interese med zaposlenimi. In ker rast brezposelnosti 'po definiciji' zaostuje konkurenco med delavci, se je potencirana brezposelnost iz 80. let 'ujela' z omenjenimi dolgoročnimi neugodnimi

trendi. Pod pritiskom teh tendenc sta bili stagnacija ali pad sindikalnega članstva in slabitev sindikatov nasploh neizogibni.

Poglavitna implikacija teh sprememb je bil premik v razmerju moči znotraj industrijskih odnosov v zahodnoevropskih družbah. Nosilci 'načela tržnosti' so (v teh spremenjenih okoliščinah) začeli odločno zagovarjati prenovo podjetniškega duha, svoj prenovljeni politični vpliv pa so praviloma usmerjali k deregulaciji 'starih rigidnih' pravil (iz 60-tih in 70-tih let), ki so iz zornega kota prenovljenega podjetništva (iz 80-tih let) prav nedopustno omejevala (predvsem) 'fleksibilno' uporabo dela (poudarek je ob tem bil na dopuščanju/legalizaciji nestandardnih pogodb o delu, posebej t.i. 'part-time job'). Val reafirmiranja 'svobodnega podjetništva' se je ujema z opaznimi tendencami **decentraliziranja** pogajalskih struktur oz. omejevanja vloge nacionalnih pogodb ter favoriziranja **lokalnih** pogajanj med delodajalci in sindikati. V kontekstu slabitve moči sindikatov je management vse bolj poudarjal delavsko participacijo kot **alternativo** kolektivnim pogajanjem. Decentraliziranje pogajalske strukture industrijskih odnosov (z njenimi 'sprotnimi' implikacijami: netransparentnostjo gibanja mezd, večjimi razponi plač ter njihovim diskrecijskim določanjem), kombinirano s participacijo, ki so jo inicirali delodajalci, je resno ogrožalo tako legitimnost kot učinkovitost celotnega mehanizma kolektivnih pogajanj in (delovanja) sindikatov (Baglioni, ibid: 29).

Kljub temu da je veliki 'globalni' premik v razmerju moči delodajalcem odprl možnosti za uveljavljanje 'trdnejših' tržnih prijemov - in ti so iz tega premika v razmerju moči nedvomno skušali potegniti čimveč - **nikjer** v Zahodni Evropi ni bil registriran kakršenkoli odprt, 'fundamentalen' napad na sindikalno gibanje.⁵ Načelo tržnosti pa je bilo znotraj socialnih tržnih gospodarstev, kljub temu, **temeljito** prenovljeno.

Omejevanje omejevalca 'načela tržnosti' oz. val preнове razmerja delo/kapital na Zahodu se je časovno ujelo z zlomom 'realnega socializma' na Vzhodu. Vzhod je iskal formulo svoje preнове in kriza socialnega tržnega gospodarstva mu jo je ponujala: brezkompromisno uveljavljanje 'tržnih zakonitosti' naj bi zagotovilo uspešnost velikega preboja v modernost.

V nadaljevanju bom skušal pokazati, da imajo materializacije neokonservativističnih ideologij v kontekstu zlomljenega 'realnega socializma' lahko zelo presenetljive učinke; da je lahko tudi preprosto posnemanje izkušenj socialnega tržnega gospodarstva v tem kontekstu kontraproduktivno. Ideologije tržnosti in omejevanja tržnosti bom torej poskušal 'brati' v kontekstu **zlomljenega** 'realnega socializma'. In da bi ta kontekst sploh bil korektno rekonstruiran, se je treba na kratko spomniti strukture, ki se je ob koncu 80. na Vzhodu podrla.

II.

V terminih družbenega 'okolja' je bil 'realni socializem' utemeljen na t.i. 'veliki koaliciji' tradicionalnega delavskega razreda in politične birokracije.⁶ Ogrodje te koalicije je bila 'družbena pogodba', po kateri je politična birokracija delavcem jamčila varnost zaposlitve ter redna izplačila (nizkih) osebnih dohodkov,⁷ tako zavarovano delavstvo pa je s svoje strani politični eliti zagotavljalo legitimnost in svobodo, da upravlja družbo po svoji volji (Županov, 1989: 106). Ideološki okvir interesne artikulacije te koalicije je zagotavljala kombinacija filozofije uravnilihke, ki je sistematizirala konglomerat spontanih, na radikalni egalitarizem osredotočenih societalnih vrednot **fizičnega** delavstva, s prvinami uradne ideologije: koncepti

razrednega boja, diktature proletariata ter avantgarde (enopartijskega sistema in demokratičnega centralizma).

Ekonomsko podlago 'velike koalicije' je ustvarjala velika industrija, organizirana v mrežo ekonomsko **nesamostojnih** gospodarskih subjektov. Monopartijski politični sistem je bil **nujna** politična eksplikacija te strukture: mreža z (v osnovi) naturalno menjavo povezanih industrij je inducirala osrednjo koordinacijo, ki se je lahko organizirala le kot monopartijska država. 'Velika koalicija' je bila socialni substrat tega procesa: zagotavljala je podrejenost industrije monopartijskemu političnemu sistemu; delovala je kot mehanizem kopičenja moči v političnem podsistemu družbe; kot agens kristaliziranja oligarhične makromoči.

V primeru Jugoslavije so podedovane strukture in zgodovinske okoliščine 'veliko koalicijo' pomembno zmodificirale. V Jugoslaviji je proces industrializacije (kot koncentrirano, **revolucionarno** proizvajanje socializmu ustrezne socialne strukture), ob generiranju (industrijskemu delavstvu imanentnega) egalitarnega sindroma, predvsem ('pragmatično') povzegal **predmoderne** obrazce reguliranja vsakdanjega življenja. Avtoritarizem predmoderne (vaške) skupnosti, integriranost elementov te skupnosti v nove (urbane) kolektivitete, ki so (v revolucionarni preobrazbi) 'zafunkcionirali' kot substituti tradicionalne skupnosti, iz teh identifikacij in avtoritarizmov izpeljana netolerantnost ... so se skombinirali z duhom egalitarizma v 'mešanico', ki se je lahko **avtentično** izražala in artikularila le v oblikah neformalne, tradicionalne avtoritete. To je bila (socialno-psihološka) podlaga karizme, skozi katero se je primarno legitimiral komunizem v Jugoslaviji.

Prav to je bila tudi osrednja podlaga fundamentalizma, ki se je (ob nasprotovanju tuji nadvladi) pozitivno artikularil kot **samoupravljanje**: specifično jugoslovanska ideologija in praksa **totalizirajoče neposredne demokracije**. Kot (neposredno-demokratski) obrazec organiziranja celotne družbe je bilo samoupravljanje **oblika** eksistence 'velike koalicije' v Jugoslaviji; ker je ta koalicija temeljila na povzemanju predmodernih obrazcev reguliranja družbenega življenja, je bilo samoupravljanje nekakšna eksplikacija prav teh **posebnosti** jugoslovanskega socializma. In ko je ob zlomu 'realnega socializma' razpadla 'velika koalicija' v Jugoslaviji, je z njo razpadel tudi mehanizem 'povzemanja' teh posebnosti: samoupravno 'pridelane' posebnosti so se po zlomu samoupravljanja **sprostile**.

Pred tem pa je samoupravljanje oddajalo vtis uspešne 'družbene ureditve'. Predvsem je svojim akterjem ustvarjalo iluzijo superiornosti in razvitosti v primerjavi z Vzhodom: empirično je vsebovalo (v primerjavi z drugimi 'realsocialističnimi' sistemi) največ tržnih regulacij; po (tem) kriteriju fenomenologije množične porabe se je zdelo, da je tudi med vsemi 'realnimi socializmi' najbližje moderni družbi. Decentralizacije državnega aparata in njim ustrezne 'deregulacije' so bile v Jugoslaviji najradikalnejše, zapolnjevanje teh 'deregulacij' z kvazitrgi pa je bilo tudi uradno sprejemano kot učinkovit 'razvojni obrazec' družbe. Te spremembe so bile razpoznavne v - za 'realni socializem' dokaj atipičnem - poudarjenem **osamosvajanju** gospodarskih subjektov.

Osamosvajanju gospodarskih subjektov je ustrezalo pomembno 'prestrukturiranje' znotraj 'velike koalicije': implementacija kvazi trgov je sproducirala 'agente' teh trgov - novo 'managersko', bolj svetovljansko naravnano frakcijo **znotraj** politične elite.

'Specialnost' tega managementa je bilo, kljub njegovemu svetovljanskemu videzu, predvsem **samoupravljanje**. Od samoupravljanja je bil ta management namreč **življenjsko** odvisen: ne le, da je v sistemu 'institucionalnega samoupravljanja' skozi

'dobesedno' upoštevanje neposrednodemokratskih ritualov generiral svojo legitimnost (brez delavskih svetov se preprosto ni mogel reproducirati), temveč je bil, če ni izpolnjeval 'pogodbenih obveznosti' do samoupravljalcev, izpostavljan neusmiljenemu procesu 'sesuvanja' legitimnosti 'od spodaj' in, končno, zamenjavi z bolj zanesljivimi (samoupravljaljskimi) kadri.⁸

Pod takšnimi pritiski se je management preprosto moral 'samoupravno orientirati', kar je predvsem pomenilo, da je moral v ospredje svojih politik postavljati socialne funkcije podjetja.⁹ Ekonomska učinkovitost podjetja je bila za samoupravne managerje sicer zaželen cilj, ne pa tudi nujni pogoj za njihovo preživetje: 'profitabilnost' je bilo 'drugorazredno' merilo vrednotenja uspešnosti tega managementa.

Samoupravljanje je torej delovalo kot učinkovit mehanizem posrednega **podrejanja** managementa politični birokraciji. Takšna kontrola latentnih 'revizionistov in liberalov' 'od spodaj' je - seveda - utrjevala solidarnost znotraj 'velike koalicije', managementu pa je zarisovala jasne **meje** njegovega delovanja.

Paradoks tega izjemno sofisticiranega tržno modificiranega **ne-tržnega** sistema je bil, da je bil v resnici prav to, kar je (med vrsticami) zatrjeval, da je: **najrazvitejša** oblika 'realnega socializma'; izjemno po(ne)srečena kombinacija tradicionalne družbe in modernosti; egemplarično nasprotje 'malih tigrov' (če sprejmemo tezo, da so ti posrečena različica kombiniranja (določene) tradicije in modernosti).

Zaradi izjemnosti samoupravljanja je moralo biti sesutje 'realnega socializma' v Jugoslaviji izjemno. Ker je bila 'izgradnja socializma' v tem primeru zelo uspešna, je morala biti tudi njegova 'razgradnja' zelo boleča. Katastrofa je bila torej skorajda neizogibna.

Ko je, po smrti karizmatičnega voditelja, tradicionalistični mehanizem reproduciranja 'velike koalicije' razpadel, se je jugoslovanski socializem soočil s svojo izvorno politično krizo. Ta se je ujela z valom neokonservativizma na Zahodu in z zlomom 'realnega socializma' na Vzhodu. Velike koalicije so povsod razpadale. Tudi v Jugoslaviji politična birokracija ni mogla več izpolnjevati svojih obveznosti iz 'družbene pogodbe'. To, kar je koalicijo 'držalo skupaj' - varnost zaposlitve in plače za vse (zaposlene) - ni bilo več dosegljivo. Nekdanji **aktivni**, samoupravno **lojalni** koalicijski partner politične birokracije - industrijsko delavstvo - je bil 'čez noč' zapuščen ter izpostavljen nenadnim in močnim pritiskom.¹⁰ Občutek izgube je bil v tem primeru večji kot v drugih, manj razvitih 'realnih socializmih'. Menim, da velikost te izgube pojasnjuje izjemno intenziteto poznejših revolucionarnih izbruhov: zapuščeno delavstvo se je prek teh izbruhov preprosto ukvarjalo s socialno konstrukcijo svojih novih, 'zaupanja vrednih partnerjev'.

Rezultat razpadlega 'najbolj tržnega socializma' je bila družba, ki je bila od trga odmaknjena bolj kot kdajkoli. Konstituirali so jo 'praelementi' nekdanje velike - samoupravno organizirane - koalicije.

Ti 'praelementi' so bili: tradicionalno delavstvo, ki je ostalo brez koalicijskega partnerja in je nezaupljivo zrlo v bližnjo (tržno) prihodnost, politična elita, ki je bila izpostavljena procesu ideološkega in političnega fragmentiranja, ter 'samoupravljaljske' - z 'veliko koalicijo' nič več uokvirjene - managerske (pol)elite.

III.

'Praelementi' samoupravljanja so se po zlomu 'velike koalicije' znašli v pozicijah objektov in subjektov konstrukcije nove, tokrat primarno tržno naravnane družbene realnosti.

Povzetek te nove družbene realnosti, to, kar bi udeleženci stare realnosti tokrat morali sproducirati, je jasna razlika med podjetjem kot tržno institucijo in zaposlenimi kot družbeno skupino, ki ima svoje nepodjetniške, prozaične, na reprodukcijo individualnih življenj osredotočene interese.

Težava je seveda v tem, da je v avtentičnem tržnem kontekstu ta razlika zgodovinsko sproducirano, samoumevno **izhodišče**, ki omogoča lastne artikulacije (management/delodajalce na eni, ter sindikate na drugi strani), v 'postsocializmu' pa nekakšni provizorični substituti teh artikulacijev le **simulirajo** to razliko; iz te simulacije naj bi se sčasoma 'skonstruiralo' avtentično nasprotje dela in kapitala, samo jedro tržnega gospodarstva.

Tovrstnim poskusom utemeljevanja tržnega gospodarstva je imanenten nek temeljni paradoks: tržnost, ki je po definiciji mreža spontanih, organskih interakcij, naj bi zrastle pod zavestno kontrolo (politično) sproduciranih, 'neorganskih' in (po genezi) primarno ne-tržnih organizacij. V kontekstu razpadlega samoupravljanja je ta paradoks še bolj potenciran. Industrijsko, večinoma NKV/PKV delavstvo, socialni akter nekdaj 'velike koalicije' ter subjekt samoupravljanja in samoupravnega podjetništva, tudi implicitni titular družbene lastnine, se premešča v sindikat, samoupravni management, dočerajšnji regulator samoupravnih konfliktov in organizator socialnega miru pa prevzema vlogo nosilca 'načela tržnosti'. Tovrstna porazdelitev novih vlog starim 'igralcem' vsebuje veliko 'vmesnih' konfliktov in je 'nabita' s kontingenčnostjo.

V 'postsocialističnem' kontekstu se akterji utemeljevanja tržnega gospodarstva učijo na izkušnjah razvitega tržnega okolja. In ker je najnovejša izkušnja tega okolja povzeta v 'formuli' radikalne reafirmacije podjetništva, je zelo verjetno, da bodo ti akterji prav ob pomoči te 'formule' začeli konstruirati trg v 'postsocializmu'. Poskušal bom na kratko predstaviti težavne implikacije te preproste, zelo vabljive različice proizvajanja strukture (trga) v 'postsocializmu'.

Predstavljajmo si začasno organizacijo, ki simulira delodajalce, in ki - inspirirana s pravkar omenjenimi neokonservativnimi, najnovejšimi ter nedvoumno izvirno evropskimi 'napotki' - brezkompromisno zastopa 'načelo tržnosti'. Iz zornega kota tovrstnega fundamentalizma je podjetje izključno tržna institucija in vse, kar ga omejuje, je preprosto podjetju **sovražno okolje**. In ker je (previsoka) cena delovne sile (še najbolj v obliki odvečne delovne sile) najočitnejša omejitev produkcije profita, je s stališča tega podjetniškega fundamentalizma osrednji **sovražnik** uspešnega podjetništva in družbenega razvoja nasploh 'podpihovalec' "nedopustno visokih mezd", namreč **sindikat**.

Materializacija podjetniškega fundamentalizma v spodnesenem 'realnem socializmu' je - zaradi krize socialnega tržnega gospodarstva, vala neokonservativizma ter vloge, ki jo je imela ideologija 'nevidne roke' v spodnašanju 'realnega socializma' - dokaj naravna in še kar verjetna. Zelo verjetna pa postane tedaj, ko pridobi politično podporo, in **neizogibna**, če ta pridobljena podpora zasede politično oblast. Konsekventna rezultanta takšnih konstelacij je trda, **sovražna** politika do sindikatov ter eksplikacija te politike v nepriznavanju, kaznovanju in podkupovanju sindikalnih vodstev.

Soočen s pritiskom tovrstne brezkompromisne politike ima (post-samoupravni) sindikat le dve možnosti: da na fundamentalizem tržnosti reagira s fundamentalističnim socialnim programom, ali pa, da se 'brez ostanka' podredi 'načelu tržnosti'.

Fundamentalizaciji sindikatov ustreza velika verjetnost organiziranja generalnih sindikalnih akcij in - seveda - **politizacija** sindikalnega gibanja. Sklepna točka tega procesa je prelevitev sindikata v (neko novo) politično stranko, ali pa njegovo povezovanje s katero od obstoječih političnih strank; torej vdor politično artikuliranega sindikalnega fundamentalizma (z vsemi samoupravnimi izkušnjami vred) v politiko.

Če pa se sindikat upogne pod težo 'argumentov' tržnega fundamentalizma, bo izgubljal lastno legitimiteto. Delavci ga bodo zapuščali. Velikih akcij (zaradi tega) ne bo mogel več organizirati: nevarnost njegove politizacije bo odpravljena. Paradoks te pragmatične 'umiritve' pa je v tem, da je implikacija tega kratkoročno 'srečnega' razpleta, srednjeročno lahko naravnost katastrofalna. Delavci namreč lahko v politično pluralizirani družbi na globalne procese vplivajo kot člani sindikatov in kot državljani. Na prvi pogled se zdi, da v primeru propada sindikatov, na te procese še zmeraj lahko vplivajo kot državljani. Problem pa je v **majhni verjetnosti** regularne 'metamorfoze' volilnega telesa ob delavcih, ki bi po izkušnji zloma 'velike koalicije' ostali brez sindikatov. Bolj verjetna je manj ugodna varianta: **neposredna** politizacija razsindikaliziranega delavstva. Potencial tovrstne politizacije bi bil - če bi se sindikati dokončno kompromitirali - izjemen: upoštevajoč 'pra-elemente' samoupravljanja, bi bila njena neizogibna posledica populistično gibanje. S takšno politizacijo množic pa bi se (za daljši čas) podrla možnost kakršnegakoli družbenega razvoja. Ob pomisleku, da je ta 'negativna utopija' za Slovenijo nekakšna zelo oddaljena, abstraktna možnost, se je treba spomniti, da je bila tudi Slovenija v Jugoslaviji. To, da je bila njen prepričljivo **najrazvitejši del**, lahko pomeni tudi to, da je bila najrazvitejši del najbolj razvitega 'realnega socializma'. In kaj je vsebina (zlomljenega) najbolj razvitega 'realnega socializma' v njegovem najrazvitejšem delu? ¹¹ V manj razvitih območjih nekdanje federacije so bili industrijski delavci **pest** protibirokratske revolucije: delavci titograjskega 'Radoja Dakića' (industrijski sistem, podoben 'Končarju' v Zagrebu, ali 'Litostroju' v Ljubljani) so zelo učinkovito udeležili neposredno demokracijo v sferah, ki so bile (celo) v času samoupravljanja 'rezervirane' za **posredovanje** družbenih interesov; podobni akterji so 'udeležili' 'jogurtno revolucijo' v Novem Sadu, beograjska delavska Rakovica pa je - res je: s tesnim izidom - povzdignila fašiste v srbski parlament.

Alternativa fundamentalistični tržni strategiji (in njenim učinkom v postsamoupravnem kontekstu) je program evolucionističnega in kontroliranega vpeljevanja tržnih regulacij v netržni, postsamoupravni kontekst. Težava tega programa je, da še (nikjer) ni sproduciran: znan je le v različici 'pragmatičnega' prevzemanja vzorcev (regulacij) iz razvitega okolja. **Posnemanje** vzorcev (regulacij) razvitega okolja pa se (v nerazvitim, pokomunističnem kontekstu) lahko spreobrne v nepričakovani vir **netržnih regulacij**: ker je regulacija trga 'po definiciji' **omejevanje** načela tržnosti, lahko v primarno ne-tržnem kontekstu ta regulacija 'zafunkcionira' kot omejevanje (možnosti) materializacije načela tržnosti. Ob tovrstnem prijemu proces, ki naj bi sprožil tržne regulacije, dejansko zavira nastanek le teh. Tržni fundamentalizem torej lahko izzove nekakšno pervertirano, z novimi ideologijami oskrbljeno obliko neposredne demokracije (kot načela organiziranja celotne družbe), nefundamentalistični - na **posnemanje** tržnosocialnih prijemov razvitega okolja osredotočen - program vpeljevanja tržnih regulacij pa lahko v postsamoupravnem kontekstu (tudi usodno) zgreši trg.

Težavno proizvodjanje razmerja dela in kapitala v 'postsocializmu' ima, ob omejitvah lastne (razpadle) strukture, tudi širše, eksogene vzroke: potekalo bo v kontekstu, znotraj katerega je 'normalna', zaželena konstrukcija tega razmerja v 'postsocializmu' skorajda nedosegljiva. Nedosegljivost te 'normalnosti' je določena z **naddeterminanto**, po kateri so družbe 'postsocializma' na tistem polu **globalne** delitve dela, na katerem 'normalnost' ni predvidena. Normalnost: socialno-tržno gospodarstvo, ki je cilj tranzicije, je namreč **privilegij** nasprotnega pola, same nedosegljive Evrope. Gre za veliko razdelitev med družbami Zahodne in Vzhodne Evrope, ki je obstajala pred zlomom 'realnega socializma' in ki bo obstajala tudi po zlomu le tega. In če so bile na Vzhodu (do nedavnega) notranji organizacijski ekvivalenti tega globalnega razmerja 'velike koalicije', potem tudi rezultati aktualnih restrukturacij ne morejo biti preveč odaljeni od vzorca 'velikih koalicij'.

Opombe

- 1 Ob tovrstnem definiranju najprimemnejših razmerij med opravljenim delom in nagrado je glavni problem, da ne obseg in ne kakovost dela (delovne sile) nista objektivni kategoriji: ni ju možno natančno meriti. Znotraj konkretnih delovnih situacij obstajajo praviloma le nekakšni dokaj široko opredeljeni standardi, ki skušajo določiti **približen** obseg in kakovost delovne sile, ki naj bi konstituirala normo. Ti standardi pa so utemeljeni na konfliktni naravi produkcijskega procesa: vsakdanja pogajanja okrog (stopnje) delovnega navora vsebujejo kombinacije najrazličnejših praks in razumevanj tako načina, na katerega naj bi delo bilo opravljeno, kot obsega opravljenega dela.
- 2 Res je, da delavci - zaradi svojega ekskluzivnega mesta v proizvodnji (utemeljenega na njihovih posebnih znanjih o proizvodnji) lahko v precejšnji stopnji modificirajo izhodiščne managerske politike, tudi sam način izvajanja (managerske) avtoritete; ob vsej tej ekskluzivnosti pa same avtoritete (procesa proizvodjanja profita), vsaj v 'normalnih okoliščinah', nikakor **ne morejo spodnesti**.
- 3 Hitra krepitev sindikalnega gibanja oz. širjenje sindikalnega članstva (na nekvalificirane delavce) v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju je poglavitni vzrok za nagel razvoj združenj delodajalcev. Med splošne vzroke nastajanja teh združenj je vsekakor treba všteti tudi potrebo po regulaciji trgov; ta je bila še posebej velika v industrijah, ki so bile zelo izpostavljene tržni konkurenci. Nekatera med združenji delodajalcev postavljajo v ospredje svoje dejavnosti prav tovrstne (trgovske in komercialne) funkcije, v manjši meri pa se ukvarjajo z odnosi zaposlovanja (Bean, 1985: 55).
- 4 Na Švedskem sta oba mehanizma državne intervencije zelo razvita, v ZDA je podpora brezposelnim rudimentarna, zakonska regulacija tovamiških režimov pa je dokaj natančna; v Angliji, nasprotno, deluje sistem državne intervencije, ki je osredotočen na mehanizem socialne podpore, tovamiških režimov pa neposredno ne regulira (Burawoy, 1985; P. Edwards, 1986).
- 5 Če namreč 'fundamentalni napad' definiramo kot akcijo, ki naj bi bila usmerjena k odpravi 'načela kolektivne pogodbe', potem ga v resnici nikjer ni možno evidentirati - celo v zibelki neokonservativizma, v Veliki Britaniji, ne.
- 6 Koncept 'velike koalicije' povzemam po Županovu (1989: 106).
- 7 V 'pozni fazi' realnega socializma jim je bila zagotovljena tudi nedotakljivost sfere njihovih zasebnih življenj; to je vključevalo svobodo 'podjetništva' v sivi ekonomiji oz. možnost dodatnih zaslužkov v popoldanskem času.
- 8 Če se je z osebnimi dohodki 'kje zatikalo', so zbori delavcev postajali neskončni: industrijska demokracija se je spreobračala v sistem spiralnih konfliktov, medsebojnih blokad in neodločanja. V takšnih primerih je zunanja zavarovanost NKV/PKV delavcev, ob ustreznih podpori zunanjega političnega dejavnika, zagotavljala vrnitev - skozi začasno 'izredno stanje' - v normalnost samoupravnega vsakdanjika.
- 9 Njegova osrednja naloga se je omejevala na vzdrževanje socialnega miru (oz. na razreševanje vprašanj preživetja organizacije v terminih zagotavljanja osebnih dohodkov za vse zaposlene). Pogoj za učinkovito izpolnjevanje te naloge je bila **specializacija** (tehnik obvladovanja) bojev znotraj samoupravljalско strukturiranega okolja. In ker so bili subjekti konfliktov (tega okolja) normativno in organizacijsko nediferencirani, interesi njihovih akterejev pa (zaradi tega) netransparentni, je bil **uspešni** samoupravljalски

- manager predvsem mojster specifične 'mikropolitike': prepričevalec samoupravljalcev oz. iskalec kompromisov med - egalitariščno naravnanimi - skupinami v podjetju.
- 10 Ob vsem tem so 'reformatorji' **neizpolnjevanje** določil nekdanje 'pogodbe' preformulirali v bistveni pogoj tržnih reform. Na ta način so ustvarjali med delavci tendenčno nasprotovanje tržnim reformam.
  - 11 Sprejemljiva je ocena, da je ta najbolj razviti del manj obremenjen s tradicionalnimi obrazci reguliranja družbenega življenja. Ta razlika vprašanja ne izniči: zadeva le formo za zdaj še netransparentne vsebine.

Literatura

- Baglioni, G. and Crouch, C. (ed.) (1990): European Industrial Relations, Sage Publications, London
- Bean, R., (1985): Comparative Industrial Relations, Routledge, London
- Burawoy, M. (1985): The Politics of Production, Verso, London
- Clegg, H. A. (1976): Trade Unionism Under Collective Bargaining, Blackwell, Oxford
- Edwadwards, P. (1986): Conflict at Work, Basil Blackwell, Oxford
- Jackson, P. M. (1991): An Introduction to Industrial Relations, Routledge, London
- Poole, M. (1986): Industrial Relations: Origins and Patterns of National Diversity, Routledge and Kegan Paul, London
- Županov, J. (1989): Samoupravljanje - konec neke utopije, Študijski dnevi: Socializem in demokracija, FSPN, Ljubljana